

ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનો તુલનાત્મક અભ્યાસ

પ્રસ્તાવના:

ભારત વૈવિધ્યભર્યો દેશ છે અને આદિવાસીઓ તેનું અભિન્ન અંગ છે. આદિવાસી સમાજ આજે પણ અન્ય સમાજોની તુલનામાં વિકાસની પ્રક્રિયાઓમાં મુખ્યધારાથી ઘણો પાછળ છે. તેઓ ખાદ્ય સંકલન, શિકાર, ખેતી અને પશુપાલનથી જીવનનિર્વાહ ચલાવે છે. નોકરી અને સારી આવકવાળા વ્યવસાયોમાં આદિવાસીઓનું પ્રમાણ ઘણું ઓછું છે. આજના આધુનિક યુગમાં પણ આદિવાસીઓના સમાજ જીવનમાં પરંપરાગત સામાજિક રૂઢીઓ અને માન્યતાઓ ઘણી અગત્યતા ધરાવે છે. આજના આધુનિક પરિવર્તન પામતા સમાજમાં આદિવાસીઓની ઘણી સમસ્યાઓ છે આદિવાસીઓની શૈક્ષણિક સ્થિતિ અન્ય સમાજો કરતાં નબળી છે, તેમજ નબળી આર્થિક સ્થિતિ, શોષણ, દેવું, ગરીબી અને બેરોજગારી તથા નબળું આરોગ્ય જેવી સમસ્યાઓનો સામનો કરી રહ્યા છે. શિક્ષણ દ્વારા સમાજનો વિકાસ કરી શકાય છે અને સમાજમાં પરીવર્તન લાવી શકાય છે. 1871-72 પહેલા આદિવાસી વિસ્તારોમાં શાળા શરૂ કરવાના કોઈ વ્યવસ્થિત પ્રયાસો રજવાડાઓ દ્વારા કરાયા નહોતા. તેમ છતાં અંગ્રેજોએ આદિવાસી શિક્ષણમાં રસ દાખવ્યો હોવાનું જણાય છે. સરકારી શિક્ષણની શરૂઆત નર્મદા કિનારે 1864-65માં થયો હોવાનું જણાય છે. 1882માં અંગ્રેજ સરકારે ધ ઇન્ડિયન એજ્યુકેશન કમિશનની રચના કરી તેમાં આદિવાસીઓના શિક્ષણ માટે તેમને ધ્યાનમાં રાખીને શાળાઓની સ્થાપનાની ભલામણ પણ કરી. ખ્રિસ્તી મિશનરીઓએ પણ આદિવાસીઓને શિક્ષણ મળે તેવા પ્રયત્નો કર્યા. ગાંધીજીના પ્રયત્નો પણ અજાણ્યા નથી. આઝાદી પહેલા મુંબઈ સરકારે આદિવાસીઓને શિક્ષણ મળે તે માટે મંજૂરી આપી. ટૂંકમાં, આદિવાસીઓના શિક્ષણ માટે અંગ્રેજ શાસનના સમયથી પ્રયત્નો થયા છે પરંતુ તેમાં સંપૂર્ણ સફળતા મળી નથી. આજે પણ આદિવાસીઓમાં શિક્ષણના વિકાસની સામે ઘણા પ્રશ્નો યથાવત છે.

અભ્યાસના હેતુઓ :

- ૧) ભારતમાં અને ભારતના આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ જાણવું.
- ૨) ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણના દરની તુલના કરવી.

અભ્યાસની પદ્ધતિ:

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ભારતનો શિક્ષણ દર અને ભારતના આદિવાસીઓમાં શિક્ષણ દર જાણીને ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનો દર જાણવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવ્યો છે. ભારતનો શિક્ષણ દર અને ભારતના આદિવાસીઓમાં શિક્ષણ દર જાણવા માટે દસ્તાવેજી માહિતી નો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓ અંગે પૂર્વે થયેલા સંશોધનો અને સંદર્ભ સાહિત્યનો ઉપયોગ જ્યારે પ્રાથમિક માહિતી

મુલાકાત પદ્ધતિ, મુલાકાત અનુસૂચિ અને નિરીક્ષણ પદ્ધતિ દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવી છે. અભ્યાસનો વિસ્તાર દાદરા અને નગર હવેલી સંઘપ્રદેશની પસંદગી સહેતુક રીતે કરવામાં આવી છે. અથોલા ગામમાં ધોડિયા અને વારલી એમ બંને આદિવાસી જાતિઓના કુટુંબો મોટા પ્રમાણમાં વસે છે તેથી આ ગામની સહેતુક નિદર્શન પદ્ધતિથી પસંદગી કરવામાં આવી છે.

કોષ્ટક : ૧-ભારતમાં અને ભારતના આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ :

વર્ષ	ભારતમાં સાક્ષરતા દર %	આદિવાસીઓમાં સાક્ષરતા દર%
૧૯૭૧	૩૪.૪૫	૧૧.૩૦
૧૯૮૧	૪૩.૫૭	૧૬.૩૫
૧૯૯૧	૫૨.૨૧	૨૯.૬૦
૨૦૦૧	૬૪.૮૩	૪૭.૧૦
૨૦૧૧	૭૪.૦૪	૫૮.૯૬

Source: Census of India, Registrar General of India

Educational Development of SCs and STs, 1995,

Department of Education, Ministry of Human Resource Development, GOI, New Delhi. Census of India, 2001: Provisional Population Totals, Registrar-General & Census Commissioner of India, GOI, New Delhi.

ઉપરના કોષ્ટકના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ભારતના સામાન્ય શિક્ષણ દર કરતા આદિવાસીઓમાં શિક્ષણ નો દર ઘણો ઓછો જોવા મળે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષના આંકડા જોતાં લાગે છે કે વર્ષ ૧૯૭૧માં ભારતનો સરેરાશ સાક્ષરતા દર ૩૪.૪૫ % જેટલો હતો જ્યારે આદિવાસીઓમાં ૧૧.૩૦% જ હતો. બંને વચ્ચે ૨૩.૧૫% નો તફાવત હતો. છેલ્લા ૨૦૧૧ ના સેન્સસના આંકડા જોતાં ભારતનો સરેરાશ સાક્ષરતા દર ૭૪.૦૪% જેટલો હતો જ્યારે આદિવાસીઓમાં ૫૮.૯૬ % જ થઈ શક્યો છે. ભારતમાં અને ભારતના આદિવાસીઓમાં સાક્ષરતા દરમાં ૧૫.૦૮% નો તફાવત આજે પણ છે. તેથી કહી શકાય કે આદિવાસીઓમાં શિક્ષણની સ્થિતિમાં હજુ સુધારો કરવા માટે ધ્યાન આપવાની જરૂર છે.

ધોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણ

ભારતમાં આદિવાસીઓના ૭૦૦થી વધુ સમુદાયો જોવા મળે છે અને આ બધા જ સમુદાયો સામાજિક, આર્થિક અને શિક્ષણના વિકાસના અલગ અલગ તબક્કે ઉભા છે. પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ધોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણની બાબતમાં તફાવત છે કે કેમ તે જાણવાનો પ્રયાસ થયો છે. અથોલા ગામમાં ૧૦૧૮ જેટલા કુટુંબો રહે છે. અથોલા ગામની કુલ વસ્તી ૪૬૬૮ જેટલી છે. તેમાંથી ૩૮૦૭ આદિવાસીઓની વસ્તી છે. તેમાંથી ૨૦૬ ધોડિયા કુટુંબો અને ૨૦૬ વારલી કુટુંબોની શૈક્ષણિક સ્થિતિ તપાસવામાં આવી. જે નીચેના કોષ્ટકના આપવામાં આવી છે.

કોષ્ટક : ૨-ધોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણ

ક્રમ	શિક્ષણનો પ્રકાર	ધોડિયા	ટકા	વારલી	ટકા	કુલ	ટકા	તફાવત
૧.	અશિક્ષિત	૧૨૬	૧૪.૧	૨૬૯	૨૮.૫	૩૯૫	૨૧.૫૧	૧૪.૪૨

					૨			
૨.	પ્રાથમિક	૩૦૯	૩૪.૬	૩૪૧	૩૬.૧	૬૫૦	૩૫.૪૦	૧.૫૬
૩.	માધ્યમિક	૨૪૭	૨૭.૬	૨૨૮	૨૪.૧	૪૭૫	૨૫.૮૭	૩.૪૮
૪.	ઉચ્ચતર માધ્યમિક	૧૧૪	૧૨.૭	૭૨	૭.૬૩	૧૮૬	૧૦.૧૩	૫.૧૩
૫.	ગ્રેજ્યુએટ(બી.એ./બી.કોમ./બી.એસસી.)	૪૯	૫.૪૮	૧૩	૧.૩૭	૬૨	૩.૩૭	૪.૧૧
૬.	પોસ્ટગ્રેજ્યુએટ (એમ.એ./એમ.કોમ./ એમ.એસસી.)	૧૧	૧.૨૩	૦૮	૦.૮૪	૧૯	૧.૦૩	૦.૩૯
૭.	એલ.એલ.બી.	૦૧	૪.૧૪	૦	૧.૨૭	૦૧	૨.૬૬	૨.૮૭
૮.	પી.ટી.સી.	૦૪		૦૪		૦૮		
૯.	બી.એડ.	૦૭		૦૨		૦૯		
૧૦.	બી.પી.એડ./સી.પી.એડ.	૦૩		૦૧		૦૪		
૧૧.	ડી.એડ.	૦૧		૦૦		૦૧		
૧૨.	ડિપ્લોમા	૦૬		૦૪		૧૦		
૧૩.	એન્જિ. ડીગ્રી	૦૩		૦૦		૦૩		
૧૪.	નર્સિંગ	૦૩		૦૦		૦૩		
૧૫.	બી.પી.ઇ.	૦૧		૦૦		૦૧		
૧૬.	બી.એ.એમ.એસ.	૦૧		૦૦		૦૧		
૧૭.	બી. ફાર્મ.	૦૧		૦૦		૦૧		
૧૮.	બી.ડી.એસ.	૦૨		૦૦		૦૨		
૧૯.	આઈ.ટી.આઈ	૦૨		૦૧		૦૩		
૨૦.	એમ.ફીલ.	૦૧		૦૦		૦૧		
૨૧.	પીએચ.ડી.	૦૧		૦૦		૦૧		
	કુલ વ્યક્તિઓ	૮૯૩		૯૪૩		૧૮૩		

ઉપરના કોષ્ટક -૨ ના આધારે ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણની સ્થિતિ સ્પષ્ટ થાય છે.

-ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં અશિક્ષિત વ્યક્તિઓનું પ્રમાણ ૧૪.૧% છે જ્યારે વારલી આદિવાસીઓમાં તેનું પ્રમાણ ૨૮.૫૨% જોવા મળે છે જે ઘોડિયા આદિવાસીઓ કરતા બેગણું વધારે છે.

-બંને આદિવાસી જાતિઓમાં પ્રાથમિક શિક્ષણ મેળવ્યું હોય તેવા આદિવાસીઓનું પ્રમાણમાં જોતાં ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં પ્રાથમિક શિક્ષણનું પ્રમાણ ૩૪.૬% અને વારલી આદિવાસીઓમાં ૩૬.૧૬ % છે અને બંને વચ્ચેનો તફાવત ૧.૫૬% જોવા મળ્યો.

-માધ્યમિક શિક્ષણ અનુક્રમે ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં ૨૭.૬૫%, વારલી આદિવાસીઓમાં ૨૪.૧૭% જોવા મળ્યું અને તફાવત ૩.૪૮% જોવા મળ્યો.

-ઉચ્ચતર માધ્યમિક શિક્ષણનું પ્રમાણ ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં ૧૨.૭૬% વારલી આદિવાસીઓમાં ૭.૬૩% જોવા મળ્યું અને તફાવત ૫.૧૩% તફાવત જોવા મળ્યો.

-ગ્રેજ્યુએટ (બી.એ. /બી.કોમ. /બી.એસસી.) શિક્ષણનું પ્રમાણ ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં ૫.૪૮% વારલી આદિવાસીઓમાં ૧.૩૭ % જોવા મળ્યું. અને બંને જાતિઓ વચ્ચે ૪.૧૧% તફાવત જોવા મળ્યો.

-પોસ્ટગ્રેજ્યુએટ (એમ.એ. / એમ.કોમ./ એમ.એસસી.) ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં ૧.૨૩% વારલી આદિવાસીઓમાં ૦.૮૪% જોવા મળ્યું. અને બંને જાતિઓ વચ્ચે ૦.૩૯% તફાવત જોવા મળ્યો.

-ઉપરના કોષ્ટકમાં અનુક્રમ નં.૭ થી ૨૧માં અન્ય પ્રકારના શિક્ષણનો સમાવેશ કરાયો છે. ઘોડિયા આદિવાસીઓમાં અન્ય પ્રકારનું શિક્ષણ ૪.૧૪% જોવા મળ્યું જ્યારે વારલી આદિવાસીઓમાં તેનાથી અરધું પ્રમાણ ૨.૬૬% જ જોવા મળ્યું.

શિક્ષણનું ઓછું પ્રમાણ અને તે માટેનાં કારણો :

પ્રસ્તુત અભ્યાસમાં ઘોડિયા અને વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ જાણીને તેની તુલના કરવામાં આવી છે. તથા શિક્ષણના પ્રમાણમાં ઘોડિયા આદિવાસીઓ કરતાં વારલી આદિવાસીઓમાં નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ બેગણું વધારે જોવા મળે છે તેના કારણો પણ જાણવાના પ્રયાસો થયા છે જે નીચે મુજબ છે.

-વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણના મહત્વ અંગેની જાગૃતતા ઘોડિયા આદિવાસીઓ કરતાં ઓછી જોવા મળી.

-વારલી આદિવાસીઓની નબળી આર્થિક સ્થિતિ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવા માટે અવરોધ ઊભો કરે છે.

-બાળકના શિક્ષણ માટે માતા-પિતાની સજાગતા ઓછી હતી.

-શિક્ષણ છોડી દેનાર બાળકો નાપાસ થયા પછી શાળામાં જવા માંગતા નહોતા.

-કુટુંબની આવકમાં મદદ કરવા કંપનીમાં કામદાર તરીકે જોડાવા માટે શિક્ષણ છોડી દેતા હતા.

અભ્યાસનું મહત્વ :

પ્રસ્તુત અભ્યાસ આદિવાસીઓની નિરક્ષરતાની સમસ્યાને દુર કરવા ઉપયોગી બનશે. આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ વધારવા માટે તેમની સાથે સંકળાયેલી ગરીબી, બેરોજગારી, દેવું જેવી સમસ્યાઓને દુર કરવી પડશે. આદિવાસીઓનું ઉચ્ચ શિક્ષણમાં પ્રમાણ વધે તે માટેના પ્રયાસો કરતી એન.જી.ઓ. અને વહીવટકર્તાઓને આ અભ્યાસ ઘણો ઉપયોગી બની રહેશે.

નિષ્કર્ષ :

ભારતના આદિવાસીઓના ઘણા પાયાના પ્રશ્નો હજુ હલ કરી શકાયા નથી તેથી નિરક્ષરતાનો પ્રશ્ન ઊભો છે. ભારતના આદિવાસીઓ જળ, જંગલ અને જમીન સાથે જોડાયેલા છે. તેઓ આધુનિક શિક્ષણ તેમના સામાજિક-આર્થિક જીવનમાં વધુ ઉપયોગી માનતા નથી. ઉપરાંત તેમના ગરીબી, બેરોજગારી જેવા પ્રશ્નો ગંભીર છે. આ બધા કારણોસર તેઓ શિક્ષણ પ્રત્યે ઉદાસીન જોવા મળે છે. મિશનરીઓના પ્રયાસોથી

આદિવાસીઓના કેટલાક વિસ્તારોમાં આદિવાસીઓએ શિક્ષણ મેળવ્યું છે કેટલાક વિસ્તારોમાં તો શૈક્ષણિક સંસ્થાઓનો અભાવ જોવા મળે છે. ઉપરાંત આદિવાસીઓ માટે શિક્ષણનું માધ્યમ, ભાષાની સમસ્યા, સંસ્થાઓમાં સુવિધાનો અભાવ, શિક્ષકોની ગેરહાજરી જેવા પ્રશ્નો પણ છે. આ બધા કારણોસર આદિવાસીઓમાં શિક્ષણનો વિકાસ સરળ બનતો નથી.

શાહ, વિમલ (૧૯૬૪) “આદિવાસીઓના પ્રશ્નો” પુસ્તકમાં આદિવાસી સમાજના પુનરુત્થાન માટે અને આદિવાસીઓની સ્થિતિ અને પ્રશ્નો માટે આઝાદી મળી તે પહેલાથી વિવિધ સમિતિઓ નીમવામાં આવી હોવાનું નોંધે છે. દુબે, ગિરિજાપ્રસાદે (૨૦૧૦) “ભારતીય જનજાતિ”-નૃવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિમાં પુસ્તકમાં રાજ્ય જનજાતિની વસ્તીશાસ્ત્રીય સ્થિતિ, શૈક્ષણિક મનોવૃત્તિ, સ્વાસ્થ્ય સુવિધાઓ, જાદુ-ટોણાંની પ્રવૃત્તિઓ રહેઠાણની સુવિધા, ધાર્મિક, સાંસ્કૃતિક અને મનોરંજનાત્મક સુવિધાઓનું નિરીક્ષણ અને દેવાની સમસ્યાનો અભ્યાસ કર્યો છે. તેઓ નોંધે છે તેમ, રાજ્ય આદિવાસીઓમાં રોજગારની સમસ્યા સૌથી વધુ છે. ૧૨૦ માંથી ૧૦૨ પરિવારો ગરીબીરેખા નીચે જીવે છે. તેમના ક્ષેત્રમાં સ્વાસ્થ્ય સેવા નહિવત છે. ગરીબીના લીધે ઉચ્ચ શિક્ષણમાં તેમને રસ નથી.

અથોલા ગામમાં દરેક ફળિયામાં પ્રાથમિક શાળા છે પરંતુ માધ્યમિક શિક્ષણ માટે બાજુના ગામ ગલોંડામાં હાઇસ્કૂલ છે ત્યાં શિક્ષણ લેવા જાય છે. જો કે આ શાળાનું પરિણામ ઘણું નબળું હોવાથી ધોરણ દસમાં નાપાસ થયા પછી મોટાભાગના બાળકો આગળ અભ્યાસ કરતા નથી. અથોલા ગામમાં ત્રણ કંપની આવેલી છે જેમાં આ ગામના લોકો અર્ધ કુશળ કે અકુશળ કામદાર તરીકે જોડાય છે. તેમને પાંચ હજારથી લઈને દસ હજાર સુધીનું વેતન મળે છે.

પ્રસ્તુત અભ્યાસના આધારે સ્પષ્ટ થાય છે કે ધોડિયા આદિવાસીઓ કરતાં વારલી આદિવાસીઓમાં નિરક્ષરતા વધુ જોવા મળી. વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષિત વ્યક્તિઓમાં પણ પ્રાથમિક શિક્ષણ પામેલા વધુ જોવા મળ્યા જ્યારે માધ્યમિક, ઉચ્ચતર માધ્યમિક, ગ્રેજ્યુએટ, પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ અને અન્ય પ્રકારનું શિક્ષણ ધોડિયા આદિવાસીઓની તુલનામાં ઓછું જોવા મળ્યું.

આમ, વારલી આદિવાસીઓમાં શિક્ષણના વિકાસ માટે લોકો શિક્ષણનું મહત્વ સમજે તેવા પ્રયાસો કરવા જોઈએ. શિક્ષણ મેળવવા માટે તેમને પડતી મુશ્કેલીઓને દુર કરવાના પ્રયાસો કરીને શિક્ષણનું પ્રમાણ વધારી શકાય.

સંદર્ભ

- I. દવે, હર્ષિદા. (2005). માનવશાસ્ત્ર. યુનિવર્સિટી ગ્રંથનિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય, અમદાવાદ.
- II. દુબે, ગિરિજાપ્રસાદે (૨૦૧૦) “ભારતીય જનજાતિ”-નૃવૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિમાં નઈ દિલ્લી: અર્જુન પબ્લિશિંગ હાઉસ.
- III. Enthoven, R. E. (1975). The Tribes and Castes. Cosmo Publications, Delhi.
- IV. Fransis, K.M., (2006). Tribal Development a Study of Internal Factors. Ph.D. Thesis, Dept. of Economics, University of Calicut.
- V. મુસ્તાલી, મસવી. (1983). ગુજરાતના આદિવાસીની અર્થવ્યવસ્થા. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.
- VI. પટેલ, મંછારામ.(૨૦૦૦). “ધોડિયા જાતિ: બોલી, સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિ”. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, ગાંધીનગર.
- VII. પંડ્યા, ગૌરીશંકર. (1992). વારલી જાતિનો સમાજમાનવશાસ્ત્રીય અભ્યાસ. અમદાવાદ: ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.શાહ, વિમલ. (1964). પ્રથમ આવૃત્તિ. આદિવાસીઓના પ્રશ્નો. અમદાવાદ : ગુજરાત વિદ્યાપીઠ.

VIII. T.Brahmanandam and T.Bosu Babu. Educational Status among the Scheduled Tribes: Issues and Challenges. The NEHU Journal, ISSN. 0972 - 8406 Vol XIV, No. 2, July-December 2016, pp.69-85. Retrieved on 26, Aug.2017

Website

I.-<http://www.census2011.co.in/literacy.php> Retrieved on 26, Aug.2017

II.-http://planningcommission.nic.in/plans/planrel/fiveyr/10th/volume2/v2_ch4_2.pdf Retrieved on 26, Aug.2017

*****

ગીતાબેન પાનિયાભાઈ ગામીત

આસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર

સમાજશાસ્ત્ર

ડૉ. એપીજે અબ્દુલ કલામ સરકારી કોલેજ

સેલવાસ

Copyright © 2012 – 2018 KCG. All Rights Reserved. | Powered By: Knowledge Consortium of Gujarat